

Литвиненко Р. С.,
аспірант Академії адвокатури України, головний
спеціаліст Київського апеляційного суду
ORCID ID: 0000-0001-8666-3187

Науковий керівник:

Громова М. Є., кандидат юридичних наук, адвокат,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/154-160>

УДК 343.1

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ОСІБ З РОЗЛАДАМИ, ЗУМОВЛЕНИМИ ВЖИВАННЯМ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН, АДИКТИВНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Анотація. У статті досліджується проблема можливості самостійної реалізації права на захист осіб з розладами, зумовленими вживанням психоактивних речовин, адиктивною поведінкою та необхідності обов'язкового застосування п. 3. ч. 2 ст. 52 КПК України, відповідно до якого «обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, – з моменту встановлення цих вад», у справах за участю таких осіб, а відповідно і встановлення вад, які свідчать про нездатність повною мірою реалізувати своє право.

Метою статті є дослідження питання реалізації права на захист осіб з розладами, зумовленими вживанням психоактивних речовин, адиктивною поведінкою.

Автором проаналізовано правову позицію Верховного Суду та наукові напрацювання за цим напрямом, здійснено зіставлення їх висновків. Крім того, на підтвердження доводів наведено результати дослідження пацієнтів з діагнозом «психічні та поведінкові розлади внаслідок вживанням алкоголю, синдром залежності». В аналізі застосовуються результати дослідження пацієнтів, які проходили обстеження і лікування на базі наркологічного відділення Одеської обласної клінічної психіатричної лікарні № 1, частково відображені психічні та поведінкові розлади, які є наслідком вживання психоактивних речовин, адиктивною поведінкою.

Зроблено висновок на основі викладених даних щодо обов'язковості застосування п. 3. ч. 2 ст. 52 КПК України у випадках, коли підсудним є особа з розладами, зумовленими вживанням психоактивних речовин, адиктивною поведінкою. Психологічні вади особи з розладами, зумовленими вживанням психоактивних речовин, адиктивною поведінкою самі по собі не є підтвердженням нездатності обвинуваченого (засудженого) у повну міру реалізувати свої права, а відповідно й обов'язкового застосування п. 3. ч. 2 ст. 52 КПК України, оскільки сприйняття особи з розладами, зумовленими вживанням психоактивних речовин, адиктив-

ною поведінкою відображає дійсність в тій мірі, яка є достатньою для створення передумов повноцінної інтелектуальної діяльності.

Обґрунтовується, що при здійсненні судового провадження питання про застосування п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України необхідно вирішувати, виходячи з комплексу обставин справи, а не тільки за наявності доказів перебування осіб на спеціальних обліках й на стаціонарному лікуванні з діагнозом «розлади психіки та поведінки внаслідок вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів».

Ключові слова: психічні вади, адиктивна поведінка, психопатологічний стан, розлади, психічна патологія, юридичний критерій, медичний критерій.

Постановка проблеми. Кримінальним процесуальним кодексом України передбачено забезпечення швидкого судового розгляду та застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження з забезпеченням «дотриманням положень кримінального процесуального закону стосовно меж судового розгляду, розгляду кримінального провадження в присутності сторін незалежним та неупередженим судом, надання можливості сторонам ознайомитись із матеріалами кримінального провадження, а також можливістю користуватися правовою допомогою захисника, збирати та надавати докази, заявляти клопотання, відводи, давати показання, виступати в судових дебатах, виступати з останнім словом, можливістю оскаржити судові рішення в апеляційному та касаційному порядку у випадках, визначених КПК України»¹.

Згідно з КК України «особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів»².

Проте останнім часом у процесі виконання завдань кримінального провадження виникла дискусія з приводу можливості реалізації права на захист особами з розладами, зумовленими вживанням психоактивних речовин або адиктивною поведінкою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації права на захист у кримінальному процесі були предметом наукових пошуків Ю.П. Аленіна, А.М. Бірюкової, Т.В. Варфоломєєвої, І.В. Гловюк, В.П. Гмирка, В.Г. Гончаренка, М.Є. Грозової, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Ю. Костюченко, Л.М. Лобойка, А.В. Панової, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої, О.С. Старенького, С.М. Стахівського, О.Ю. Татарова, Л.Д. Удалової, О.Г. Шило, М.Є. Шумила, О.Г. Яновської та інших учених.

Метою статті є дослідження питання реалізації права на захист осіб з розладами, зумовленими вживанням психоактивних речовин, адиктивною поведінкою.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. «Для здатності самостійно здійснювати своє право на захист потрібен такий стан функцій (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення) та емоційно-вольової сфери обвинувачених, що забезпечує правильне відображення дійсності та створює передумови для повноцінної інтелектуальної діяльності»³.

¹ Д Кузьмінська, *Реалізіція функцій захисту під час судового розгляду в кримінальному процесі України* <https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2018_Syza_Kyzminska.pdf. > дата звернення 09.01.2020

² Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>> дата звернення 09.12.2019

³ 'Про узагальнення судової практики забезпечення права на захист у кримінальному провадженні № 9 від 25 вересня 2015 року: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ' <https://zib.com.ua/ua/print/119344-yak_zabezpechiti_pravo_na_zahist_u_kriminalnomu_provadzhenni.html> дата звернення 09.12.2019.

«У кримінальному процесуальному законодавстві України відсутнє визначення поняття «психічні вади». Проте при з'ясуванні питання щодо наявності їх у засудженого, що є підставою застосування п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України, визначальним має бути як юридичний критерій (оцінка здатності особи самостійно здійснювати своє право на захист), так і медичний (дослідження факторів, які впливають на таку здатність)»¹.

«Обставини, які впливають на здатність особи здійснювати право на захист, можуть бути з'ясовані з документально підтверджених відомостей: що особа інвалід певної групи, встановленої щодо психічного захворювання; особа перебуває на обліку в психоневрологічному диспансері або навчається в школі для розумово відсталих дітей; визнана медичною установою такою, що страждає хронічним алкоголізмом, наркоманією, а тому має певні розлади поведінки та психіки»².

Відповідно до МКХ-10 до «розладів психіки і поведінки внаслідок вживання опіоїдів або алкоголю, синдром залежності» відноситься психічна патологія, яка згідно з раніше діючою МКХ-9 мала назву «наркоманія» або «хронічний алкоголізм».

Наркоманія і алкоголізм не відносяться до вад, які перешкоджають можливості особі самостійно реалізувати своє право на захист у кримінальній справі³.

Аналогічна позиція викладена в правовому висновку, який міститься у Постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 квітня 2019 року (51–7003кмо18),

в якому зазначено, що «самі собою факти перебування осіб на спеціальних обліках й на стаціонарному лікуванні з діагнозом «розлади психіки та поведінки внаслідок вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» не можуть автоматично свідчити про нездатність обвинуваченого (засудженого) через фізичні чи психічні вади повною мірою реалізувати свої права, а отже, і про обов'язковість участі захисника в аспекті п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України. При здійсненні судового провадження питання про залучення захисника необхідно вирішувати виходячи з конкретних обставин справи з урахуванням установлених характеру розладів, психічного або соматичного стану здоров'я особи, особливостей її поведінки, стилю комунікації з оточуючими тощо. Самі по собі факти перебування особи на спеціальному обліку та проходження курсу лікування у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності свідчать лише про наявність у особи окремих поведінкових розладів, однак це автоматично не вказує на нездатність такої особи у повну міру реалізувати свої права і не може слугувати безумовною підставою для обов'язкового залучення захисника. Для вчинення такої процесуальної дії має бути встановлено, що певна психічна вада, наявна у конкретної особи, перешкоджає їй реалізувати свої права»⁴.

«Крім того, КПК не передбачає обов'язкового залучення експерта для визначення здатності/нездатності особи у повну міру реалізувати свої права внаслідок фізичних чи психічних вад. Лише у разі наявності у слідчого, про-

¹ Р. Широкояд, 'Обвинувачені, позбавлені можливості самостійно реалізувати своє право на захист, не завжди отримують адвокатів' <https://zib.com.ua/ua/88266-obvinuvacheni_pozbavleni_mozhливosti_samostiyno_realizuvati_.html> дата звернення 09.12.2019.

² 'Про узагальнення судової практики забезпечення права на захист у кримінальному провадженні № 9 від 25 вересня 2015 року: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ' <https://zib.com.ua/ua/print/119344-yak_zabezpechiti_pravo_na_zahist_u_kriminalnomu_provadzhenni.html> дата звернення 09.12.2019.

³ провадження № 51–705км17: Постанова Верховного Суду <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83025239>> дата звернення 09.12.2019.

⁴ Провадження № 51–7003км18: Постанова Верховного Суду <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81426087>> дата звернення 09.12.2019.

курора, слідчого судді, суду обґрунтованих сумнівів у тому, що особа здатна або не здатна у повну міру реалізувати свої права (у силу характеру захворювання, поведінки під час кримінального провадження, наданих нею показань), та за необхідності використання спеціальних знань має бути залучено експерта»¹.

«Аналіз позицій науковців свідчить про те, що психічні вади не призводять до неадекватного сприйняття навколишнього середовища. Такі особи усвідомлюють свої дії і керуються ними, хоча останні і поєднуються з психічними аномаліями за відсутності ознак, властивих психічним розладам. Психічні вади за глибиною і своєрідністю позначаються на психічних здібностях особи і знаходяться в межах діапазону норми і психічних розладів, між якими тонка межа і її важко визначати. На цю обставину звертається увага науковців. Так, С.П. Щерба зазначає, що «психічні вади» та «психічні хвороби» – неоднакові поняття, вони різняться за глибиною, стадіями психічних змін: психічні вади, на відміну від психічних хвороб, не призводять до спотвореного сприйняття реальної дійсності. Подібної думки дотримується і психіатр Н.К. Харитонова, зазначаючи, що медичний критерій «психічних вад» має включати, крім таких же психічних розладів, як і при неосудності, також психопатологічні стани, за яких глибина дезорганізації психічної діяльності буде меншою. Таким чином, «психічні вади» та «психічні розлади» різняться за глибиною психічних змін. Психічні вади, на відміну від психічних розладів, не призводять до спотвореного сприйняття реальної дійсності. Тобто «вадою» можна вважати будь-яке відхилення від психічної чи фізичної норми.

Різниця ж «вади» для стану, в якому особа нездатна усвідомлювати свої дії та керувати ними, від іншого хворобливого стану психіки – у глибині, складності цієї «вади», її впливі на дії особи»².

Для більшого розуміння психічних вад, викликаних розладами, зумовленими вживанням психоактивних речовин, адиктивною поведінкою, звернемось до результатів «комплексного клініко-психопатологічного, патопсихологічного та біохімічного дослідження 115 хворих чоловічої статі з психічними та поведінковими розладами внаслідок вживання алкоголю, які проходили обстеження і лікування на базі наркологічного відділення Одеської обласної клінічної психіатричної лікарні № 1. Нозологічна діагностика базувалась на критеріях МКХ-10. Серед обстежених переважали особи середнього (31–60 років) працездатного віку – 94 пацієнта (81,7%), у віці молодше 30 років було 13 пацієнтів, що становить 11,3% від загальної їх кількості, а старше 60 років – 8 хворих (6,9%)»³.

«При вивченні особливостей когнітивних процесів у пацієнтів з діагнозом «психічні та поведінкові розлади внаслідок вживанням алкоголю, синдром залежності» (F 10.20) за допомогою патопсихологічного дослідження було виявлено, що у 19 (63,3%) пацієнтів першої групи домінувала виснажливість психічної діяльності, у 20 (66,7%) спостерігалось зниження здатності до концентрації уваги, у 18 (60,0%) – порушення репродукційного компоненту пам'яті. Пацієнти, які безпосередньо перед обстеженням перенесли гострі алкогольні психози, при психологічному тестуванні характеризувались «нейропсихологічним дефіцитом» у вигляді зниження когнітивних функцій. Так, зниження фікса-

¹ Провадження № 51–7003км18: Постанова Верховного Суду <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81426087>> дата звернення 09.12.2019.

² М Шумило, *Проблеми встановлення та розмежування психічних розладів та фізичних і психічних вад особи як окремих підстав для обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні* 167< <http://pgpr-journal.kiev.ua/archive/2019/10/32.pdf>> дата звернення 09.12.2019.

³ Д Возний, 'Особливості когнітивної сфери чоловіків, що страждають на алкогольну залежність' (2013) 3 *Таврический журнал психиатрии* 67 <[http://ma.cfuv.ru/docs/235758/T.17,%20№%203%20\(64\),%202013.pdf#page=65](http://ma.cfuv.ru/docs/235758/T.17,%20№%203%20(64),%202013.pdf#page=65)> дата звернення 09.12.2019.

ційного компоненту пам'яті відмічалось у 40 (66,7%) осіб, зниження репродукційного компоненту пам'яті – у 46 (76,7%) осіб, звуження кола інтересів відбувалось у 55 (91,7%) осіб, зниження здатності до концентрації уваги – у 52 (86,7%) осіб, виснажливості психічної діяльності була наявна у 43 (71,7%) осіб»¹.

«Зміни особистості у всіх пацієнтів третьої групи, в яких діагностувались психічні та поведінкові розлади, спричинені вживанням алкоголю, амнестичний синдром (F 10.6), деменція (F10.73) та інший стійкий когнітивний розлад (F10.74), проявлялися алкогольною деградацією. До її основних ознак належали нівелювання вищих емоцій, втрата сімейних та суспільних зв'язків, втрата критики, загальне зниження ініціативи та працездатності, зниження інтелектуально-мнестичної сфери до рівня лакунарної деменції»².

Висновки. Таким чином, психологічні вади особи з розладами, зумовлени-

ми вживанням психоактивних речовин, адиктивною поведінкою, не є підтвердженням нездатності обвинуваченого (засудженого) повною мірою реалізувати свої права, а отже, і обов'язковості застосування п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України. Тобто сприйняття особи з розладами, зумовленими вживанням психоактивних речовин, адиктивною поведінкою відображає дійсність в тій мірі, яка є достатньою для створення передумов повноцінної інтелектуальної діяльності.

При здійсненні судового провадження питання про застосування п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України необхідно вирішувати, виходячи з комплексу обставин справи, а не тільки за наявності доказів перебування осіб на спеціальних обліках й на стаціонарному лікуванні з діагнозом «розлади психіки та поведінки внаслідок вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів».

REFERENCES

LIST OF LEGAL DOCUMENTS

LEGISLATION

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine] vid 05.04.2001 № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>> data zvernennya 09.12.2019 [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Criminal procedural code of Ukraine: Law of Ukraine] vid 13.06.2012 № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>> data zvernennya 09.12.2019 [in Ukrainian].

CASES

3. Sprava № 51–7003km18 vid 22.04.2019: Okrema dymka VS [Case № 51–7003km18: Separate Opinion of the SC dated 22.04.2019] <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81439164>> data zvernennya 09.12.2019 [in Ukrainian].
4. Provadgennya № 51–7003km18: Rishennia VS vid 22.04.2019 [Decision SC on the proceedings № 51–7003km18 dated 22.04.2019] <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81426087>> data zvernennya 09.12.2019 [in Ukrainian].
5. Provadgennya № 51–705km17: Rishennia VS vid 10.07.2019 [Decision SC on the proceedings № 51–705km17 dated 10.07.2019] <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83025239>> data zvernennya 09.12.2019 [in Ukrainian].
6. Sprava № 9 vid 25.09.2015: Postanova plenymy Verkhovnogo sudu Ukrainy [Criminal Procedure № 9 vid 25.09.2015: Resolution of the Plenary of the High Specialized Court of Ukraine on Civil and Criminal Cases on the Generalization of the Case Law of Ensuring the Right to Defense] <<https://zib.com.ua/ua/>

¹ Д Возний, 'Особливості когнітивної сфери чоловіків, що страждають на алкогольну залежність' (2013) 3 *Таверический журнал психиатрии* 67 <[http://ma.cfuv.ru/docs/235758/T.17,%20№3%20\(64\),%202013.pdf#page=65](http://ma.cfuv.ru/docs/235758/T.17,%20№3%20(64),%202013.pdf#page=65)> дата звернення 09.12.2019.

² Там само.

print/119344-yak_zabezpechiti_pravo_na_zahist_u_kriminalnomu_provadzhenni.html. > data zvernennya 01.12.2019 [in Ukrainian].

7. Pro sudovu praktyku zabezpechennia prava na zakhyst u kryminalnomu provadzhenni: Uzahalennia vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozhliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav [Generalization of the case law of securing the right of defense in criminal proceedings] vid 01.07.2015 <<https://ips.ligazakon.net/document/view/VRR00178?an=1>> data zvernennya 09.12.2019 [in Ukrainian].

BIBLIOGRAPHY

ARTICLES

8. Voznyy D, 'Osoblyvosti kohnityvnoyi sfery cholovikiv, shcho strazhdayut na alkoholnu zalezhnist' [Features of the cognitive sphere of men suffering from alcohol addiction] (2013) 3 Taurian Journal of Psychiatry <[http://ma.cfuv.ru/docs/235758/T.17,%20№3%20\(64\),%202013.pdf#page=65](http://ma.cfuv.ru/docs/235758/T.17,%20№3%20(64),%202013.pdf#page=65)> data zvernennya 09.12.2019 [in Ukrainian].

9. Kuzminska D, 'Realizitsiya funktsiy zakhystu pid chas sudovoho roz-hlyadu v kryminalnomu protsesi Ukrainy' [Realization of defense functions during trial in criminal proceedings of Ukraine] (2018) 2 <https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2018_Syza_Kyzminska.pdf> data zvernennya 09.12.2019 [in Ukrainian].

10. Mykhayliv S, 'Obovyazkova uchast advokata – predstavnyka poterpiloho u kryminalnomu protsesi' [Compulsory participation of a lawyer – a representative of the victim in criminal proceedings] (2009) Nauka i praktyka <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi_bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21com=2&i21dbn=ujrn&p21dbn=ujrn&image_file_download=1&Image_file_name=PDF/adv_2009_9_7.pdf> data zvernennya 09.12.2019 [in Ukrainian].

11. Shyrokoryad R, Obvynuvacheni, pozbavleni mozhyvosti samostiyno realizuvaty svoje pravo na zakhyst, nezavzhdy otrymuyut advokativ [Defendants, deprived of their ability to exercise their right to defense, do not always receive lawyers] (2014) Sudova vlada <https://zib.com.ua/ua/88266-obvynuvacheni_pozbavleni_mozhlyvosti_samostiyno_realizuvati_.html> data zvernennya 09.12.2019 [in Ukrainian].

12. Shumylo M, 'Problemy vstanovlennya ta rozmezhuvannya psykhiichnykh rozladiv ta fizychnykh I psykhiichnykh vad osoby yak okremykh pidstav dlya obov yazkovoyi uchasti zakhysnyka kkryminalnomu provadzhenni' [Problems of Establishing and Differentiating Mental Disorders and Physical and Mental Disorders of the Person as Separate Grounds for the Compulsory Participation of a Defender in Criminal Proceedings] <<http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/10/32.pdf>> data zvernennya 09.12.2019 [in Ukrainian].

Lytvynenko R.,
Postgraduate student of the
Academy of Advocacy of Ukraine,
Chief Specialist
of the Kyiv Court of Appeal
ORCID ID: 0000–0001–8666–3187

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/154-160>

EXERCISING THE RIGHT TO PROTECTION OF PERSONS WITH SUBSTANCE USE DISORDERS, ADDICTIVE BEHAVIOR

Annotation. The article explores the problem of the independent possibility exercise of the right to protection of persons with disorders caused by the use of psychoactive substances, addictive behavior and the need for mandatory application of paragraph 3 of Part 2 of Art. 52 of the CCP of Ukraine, according to which «mandatory participation of a defender is ensured in criminal proceedings against persons who, due to mental or physical disabilities (dumb, deaf, blind, etc.), are unable to fully exercise their rights – from the moment of their establishment», in cases involving such persons and, accordingly, the establishment of defects which indicate an inability to fully exercise their right.

The purpose of the article is to investigate the issue of exercising the right to protect persons with disorders caused by the use of psychoactive substances, addictive behavior.

The author analyzed the legal position of the Supreme Court and scientific developments in this area and made a comparison of their conclusions. In addition, the results of the study of patients diagnosed with «mental and behavioral disorders due to alcohol consumption, addiction syndrome» are presented to support the arguments. The analysis uses the results of the study of patients who were examined and treated at the narcological ward of the Odessa Regional Clinical Psychiatric Hospital № 1, partially reflecting psychiatric and behavioral disorders that result from substance abuse, addictive behavior.

The conclusion is made on the basis of the stated data on the obligation to apply paragraph 3 of Part 2 of Art. 52 of the CCP of Ukraine in cases where the defendant is a person with disorders caused by the use of psychoactive substances, addictive behavior. Psychological defects of a person with disorders caused by the use of psychoactive substances, addictive behavior alone are not confirmation of the inability of the accused (convicted) to fully exercise their rights, and, accordingly, the mandatory application of paragraph 3 of Part 2 of Art. 52 of the CCP of Ukraine, because the perception of a person with disorders caused by the use of psychoactive substances, addictive behavior reflects the reality to the extent that is sufficient to create the preconditions for complete intellectual activity.

The of substantiated that the issue of the application of Clause 3 Part 2 of art. 52 The CPC of Ukraine must be addressed based on a complex of circumstances of the case, not only in the presence of evidence of the stay of persons on special accounts and on inpatient treatment with the diagnosis of «disorder of mentality and behavior as a result of narcotic drugs, Psychotropic substances, their analogues or precursors».

Keywords: *mental defect, addictive behavior, psychopathological condition, disorders, mental pathology, legal criterion, medical criterion.*

Стаття надійшла до редакції журналу 18.12.2019.